



# De tuin van verloren zielen

NADIFA  
MOHAMED

'Een prachtig portret van  
drie vrouwen in roerige tijden'  
*New York Journal of Books*

### **Over het boek**

1988: geruchten over een revolutie waaien rond in de droge wind. Binnen niet al te lange tijd, en door de ogen van drie verschillende vrouwen, zullen we Somalië zien breken. De negenjarige Dego heeft het vluchtelingenkamp waar ze is geboren verlaten, naar de stad gelokt met de belofte van een nieuw paar schoenen. Kawsar, een eenzame weduwe, is aan haar huis gekluisterd nadat ze door de plaatselijke politie vreselijk is mishandeld. En Filsan, een jonge vrouwelijke soldaat, is vanuit Mogadishu naar het noorden getrokken om daar de rebellen tegen te houden die aan een opmars bezig zijn. Terwijl hun land uit elkaar valt door een burgeroorlog, raken de levens van deze drie vrouwen onlosmakelijk met elkaar verbonden...

‘Mohamed schrijft vol gevoel en met bewustzijn voor de kwetsbaarheid van haar hoofdpersoon.’ – *Financial Times*

### **Over de auteur**

Nadifa Mohamed (Hargeisa, Somalië, 1981) verhuisde toen ze vijf was met haar familie naar Londen. Ze studeerde geschiedenis en politicologie in Oxford. Ze debuteerde als romanschrijfster met *Zwarte Mamba*. *De tuin van verloren zielen* is haar tweede roman.

*Van dezelfde auteur*

Zwarte Mamba

Bezoek onze internetsite [www.awbruna.nl](http://www.awbruna.nl) voor informatie over onze boeken, volg @AWBruna op Twitter of bezoek onze Facebook-pagina [Facebook.com/AWBrunaUitgevers](https://www.facebook.com/AWBrunaUitgevers).

Nadifa Mohamed

De tuin van  
verloren zielen



A.W. Bruna Uitgevers

First published in Great Britain by Simon & Schuster UK Ltd, 2013  
A CBS COMPANY  
Copyright © Nadifa Mohamed 2013  
*Oorspronkelijke titel*  
The Orchard of Lost Souls  
*Vertaling*  
Josephine Ruitenberg  
*Omslagbeeld*  
© iStock  
*Omslagontwerp*  
Wil Immink Design  
© 2015 A.W. Bruna Uitgevers, Amsterdam

ISBN 978 90 229 6050 9  
NUR 302

Voor *hooyo*, *aabbo* en *abtiyo* Kildi

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische veeelvoudingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16 h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, [www.reprorecht.nl](http://www.reprorecht.nl)). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, [www.cedar.nl/pro](http://www.cedar.nl/pro)).

Als de eerste vrouw die God heeft geschapen  
sterk genoeg was om de wereld  
in haar eentje op z'n kop te zetten  
moeten vrouwen samen toch in staat zijn  
de zaak weer recht te zetten.

*Ain't I a Woman?* – Sojourner Truth

# Deel een

Vijf uur 's ochtends. Te vroeg om te eten. Er is nog nauwelijks daglicht, misschien net genoeg om een witte draad van een zwarte te onderscheiden, maar Kawsar wast haar gezicht bij de wasbak in haar badkamer, haalt een *caday* langs haar tanden en schiet haar kledij voor die dag aan zonder petroleum te verspillen. Op de tast trekt ze haar onderrok en rechte rode jurk aan, schuift dikke barnstenen armbanden over haar ellebogen en hangt een zware zilveren halsketting over haar slappe borsten. Daarna maakt ze haar eenpersoonsbed op. Ze drinkt het glas water leeg dat op haar nachtkastje staat en schudt haar leren sandalen uit voor het geval dat er 's nachts spinnen of schorpioenen een schuilplaats in hebben gezocht. Dan draait ze eindelijk de deur van de slaapkamer naar de keuken achter zich op slot. Ze weet dat het een lange dag zal worden en dat ze eigenlijk iets zou moeten eten, maar haar maag is als een gebalde vuist. Met de sandalen aan haar voeten en een lange sjaal om haar schouders trekt Kawsar de buitendeur open en ziet dat haar buurvrouwen, Maryam English, Fadumo, Zahra en Dahabo, zich hebben verzameld op haar binnenplaats.

‘Waar bleef je zo lang, *saamaley!*’ Dahabo doet alsof ze Kawsar wil slaan met de veldfles in haar hand.

‘Ik was mijn knieën aan het invetten,’ antwoordt Kawsar met een glimlach, en ze steekt haar arm door die van haar oudste vriendin, die ze al kent sinds haar kinderjaren.

De *Guddi*, de mannen en vrouwen van de buurtwacht



van het regime, hebben de hele nacht door megafoons instructies geroepen over de vereiste kleding en de plek van samenkomst. De vrouwen zijn allemaal gekleed in dezelfde traditionele dracht en Zahra heeft takken van een *miri-miri*-boom getrokken, die ze aan de anderen uitdeelt zodat ze er in het stadion mee kunnen zwaaien, een andere verordening die door de megafoons is omgeroepen. De smalle, zanderige straat voor hen is vol vrouwen in vergelijkbare kleding, en achter hen komen er met lusteloze pas nog meer aangelopen. Ze passeren het hotel van Umar Farey, dat achttien kamers heeft maar waarvan alle luiken dicht zijn, alsof het gebouw zelf nog slaapt; er klinken geen Hindi-songs of kungfu-ge-luiden uit Zahra's videozaaltje, en Raages buurtwinkel is nu enkel een keet van golfplaten en niet de gebruikelijke grot van Aladdin.

‘Het is toch vreselijk, hoe vroeg ze ons optrommelen. Niets is ze te gek, die schoften.’ Maryam English trekt de band strakker waarmee ze haar baby op haar rug heeft gebonden; haar twee oudere kinderen heeft ze thuis moeten achterlaten, met de buitendeur op slot.

Kawsar wrijft over het ruggetje van de slapende baby en zou willen dat het Hodan was, dat haar kind was teruggekeerd als een zuigeling met een tweede leven in het verschiet.

‘Moet je ons zien, we lijken wel één en dezelfde vrouw op verschillende leeftijden,’ zegt Fadumo lachend, en ze zwaait met haar stok voor zich uit.

Het is waar, ze zien er identiek uit, behalve dat Maryam English achter in de twintig is en Zahra in de veertig, dat Dahabo en Kawsar tegen de zestig lopen en arme Fadumo een gebogen vrouw van in de zeventig is. Ze lijken op illustraties in een schoolboek: allemaal hetzelfde gekleed, met alleen een paar rimpels in het gezicht of een kromme rug om hun leeftijd aan te geven. Zo schijnt de regering hen het liefst te zien: simpele, glimlachende stripfiguren zonder eisen of behoef-

ten. Vandaag zijn die stripfiguren tot leven gekomen; ze zitten niet achter een weefgetouw en werken niet op het land of in een fabriek, zoals op de shillingbiljetten, maar sjokken naar een festiviteit die ze verplicht moeten bijwonen.

Terwijl de hemel boven hen langzaam lichter wordt, lopen ze door de achterafstraten naar het stadion. De Guddi, die herkenbaar zijn aan een mouwband, vragen uit welke buurt ze komen en tellen iedereen die door het hek naar binnen gaat.

‘Kijk, Oodweyne waakt over ons,’ roept Dahabo terwijl ze naar boven wijst.

‘Ssst,’ fluistert Maryam. ‘Straks horen ze je.’

Kawsar kijkt om naar de Guddi, maar die hebben het druk met de menigte die door het hek naar binnen dromt. De moeders van de revolutie zijn weggeroepen uit hun keukens en van hun huishoudelijke taken om buitenlandse hoogwaardigheidsbekleders te laten zien hoe geliefd het regime is en hoe dankbaar ze zijn voor de melk en de vrede die het hun heeft gebracht. Het heeft vrouwen nodig om het een menselijk gezicht te geven.

In het verlengde van Dahabo’s wijsvinger hangt een gigantisch schilderij van de dictator, hoog in het stadion als een nieuwe zon, met een krans van stralen die rond zijn hoofd ontspruiten. De schilders hebben geprobeerd het meedogenloze, gluiperige gezicht wat zachter te maken maar zijn er alleen in geslaagd de proporties te verstoren: de kin is te lang, de neus te dik, de ogen asymmetrisch. Het enige wat klopt is het korte, smalle snorretje, naar het voorbeeld van die Duitse leider.

Haastig worden er door arbeiders andere, iets kleinere schilderijen opgehangen van zijn trawanten, de uitwisselbare ministers van Defensie, Financiën en Binnenlandse Veiligheid, die zo’n onzekere positie hebben dat het heel goed mogelijk is dat er aan het eind van de dag nieuwe schilderijen

worden besteld. Fadumo gaat voorop naar de tribune en de anderen volgen haar in het besef dat er nergens comfortabele plaatsen zijn; de komende zeven uur zullen ze geen schaduw, geen rust en niets te eten hebben. 1987 is een jaar van grote droogte geweest en ook vandaag kleurt de ochtendhemel weer onbarmhartig, wolkeloos blauw.

Filsan heeft al drie dagen niet geslapen. Ze heeft de leiding over drie Guddi-eenheden en die hebben haar het ene probleem na het andere bezorgd; in haar ergste nachtmerrie zou ze zich geen dwarser, incapabeler, roddelzieker clubje kunnen voorstellen. Ten slotte heeft ze een van de eenheden naar het vluchtelingenkamp Saba'ad gestuurd om een groep kinderen traditionele dansen te leren, maar ze betwijfelt of zelfs zoiets eenvoudig zal lukken. Eén eenheid houdt nu de wacht bij de noordelijke ingang van het stadion en de andere stuurt achterblijvers naar het stadion en verwijderd afval en zwerfers van de route die de parade zal nemen. De vips worden weliswaar pas over een uur verwacht, maar het stadion oogt nog erg kaal en wanordelijk; de meeste deelnemers moeten nog arriveren en God mag weten of ze er een beetje behoorlijk uit zullen zien als ze eindelijk komen opdagen.

Het is voor het eerst dat Filsan de eenentwintigste oktober in Hargeisa meemaakt, en in vergelijking met wat ze in Mogadishu gewend was maakt het een primitieve indruk. Het is nu precies achttien jaar geleden dat de president na een militaire coup aan de macht is gekomen, en bij de festiviteiten in Mogadishu functioneert het systeem op z'n best en werkt iedereen samen om er iets moois van te maken. De commandant der Strijdkrachten van de noordwestelijke regio, generaal Haaruun, zal in Hargeisa de president vertegenwoordigen en heeft gezorgd dat het defilé wordt geopend en afgesloten met een luchtparade. Het niet-militaire deel van de ceremonie is in elkaar geflanst door de Guddi, die de gele-

genheid aangrijpen als excuus om liedjes te zingen, dansjes te doen en verhalen te vertellen.

Filsan haalt haar vingertop langs de tanden van de plastic kam in haar broekzak en bijt op haar lip. Ze kijkt naar het lege podium waar generaal Haaruun met de hoogwaardigheidsbekleders zal plaatsnemen en stelt zich voor dat ze zelf in het midden zit – niet als zijn metgezellin maar als zijn opvolgster – en minzaam naar haar ondergeschikten wuift. Haar laarzen zijn glimmend gepoetst, haar kaki uniform is schoon en keurig gestreken en de zwarte baret op haar hoofd is geborsteld en staat precies onder de juiste hoek. Ze heeft met kohl een bescheiden lijntje rond haar ogen getrokken en met haar vingers kleur op haar lippen aangebracht. Ze ziet eruit als een iets betere versie van zichzelf, een tikje vrouwelijker. Tot nu toe heeft ze zich altijd onthouden van dat soort spelletjes, maar als de andere vrouwelijke soldaten op die manier worden opgemerkt, lukt het haar misschien ook.

Ze duwt de kam diep in haar zak en trekt haar uniformjasje recht over haar billen. Als ze snel langs de zuidelijke ingang loopt, wordt ze gegroet door twee mannen van de burgerpolitie, die elkaar met een glimlach in hun ogen aankijken. Filsan trekt een geërgerd gezicht, want ze weet dat de mannen naar haar achterste zullen staren zodra ze voorbij is. Voor de zuidelijke ingang staat een militair konvooi: tanks, jeeps, pantservoertuigen, trucks met alle mogelijke soorten raketten en soldaten met groene metalen helmen die geduldig in of naast de voertuigen wachten. Filsan kijkt met trots naar hen. Ze maakt deel uit van het op twee na grootste leger van Afrika, een krijgsmacht die in 1978 niet alleen de Ogaden maar heel Ethiopië zou hebben veroverd als de Russen en Cubanen niet waren overgelopen.

Filsan loopt langs het konvooi en de militairen staren haar niet na en lachen niet naar elkaar, zoals de nauwelijks opgeleide politiemannen, maar betuigen haar het respect dat een

medemilitair toekomt. Haar leven heeft altijd om deze mannen gedraaid, te beginnen bij haar vader en haar docenten politicologie aan Halane College. Hun oordeel is belangrijk voor haar en ze heeft nog steeds het gevoel dat ze haar als een klein meisje zien. Filsan heeft zich uit eigen beweging aangemeld om naar het noorden te komen, in de hoop te bewijzen dat ze zich, hoewel ze een vrouw is, sterker betrokken voelt bij de revolutie dan haar meeste mannelijke collega's. Dit is als het ware de frontlinie van de binnenlandse veiligheid, hier wordt het echte werk gedaan om de bandieten van de National Freedom Movement te verslaan die de regering hardnekkig speldeprikken blijven uitdelen. Terwijl ze om zich heen kijkt, beseft ze dat het niet ondenkbaar is dat er op dit moment leden van de verboden groepering hier aanwezig zijn, onopvallend naar binnen gewandeld tussen de moeders in hun lange jurken en de geüniformeerde schoolkinderen. Het is onmogelijk om op het oog te bepalen wie je vriend en wie je vijand is.

Het is geen gemakkelijke manier om een nieuw paar schoenen te verdienen, maar Deqo heeft het ervoor overgehad. Na een maand danslessen kent ze de *hilgo*, de *belwo*, de *dudi* en de zeer gecompliceerde *halawalaq*. Ze is geen slechte danseres maar is beter in improviseren dan in precies de juiste pasjes doen, en zelfs nu draait ze nog naar links in plaats van naar rechts of springt ze naar voren als ze naar achteren moet springen. Ze hebben de schoenen nog steeds niet gezien, maar Taneloze Milgo heeft het er onder de lessen voortdurend over gehad. Die schoenen hebben haar zweet en tranen gekost, dus Deqo is van plan ze te dragen zoals een militair zijn onderscheidingen.

‘Denk aan de schoenen. Je wilt die schoenen toch graag hebben? Of wil je eeuwig op blote voeten blijven lopen? Concentreer je dan!’ Een vinnige tik op hun voeten met een aciatwigg.

Ze hebben dansen geleerd op de maat die Milgo met haar ruwe hand sloeg op de bodem van een plastic teiltje, maar bij de parade zullen er echte trommels, trompetten, gitaren en nog veel meer zijn. Ze zullen dansen voor duizenden toeschouwers, zelfs de commandant van de hele regio zal toekijken, dus moesten ze oefenen, oefenen en nog eens oefenen.

Nu is de dag van de parade eindelijk aangebroken. Al voor zonsopgang worden de vijf meisjes en vijf jongens van de dansgroep, allemaal uit het weeshuis, naar de binnenplaats achter de kampkliniek gebracht en geschrobd tot hun vel er bijna bij hangt. Deqo's ogen zijn rood van de sterk ruikende zeep en ze blijft er maar in wrijven tegen de jeuk. Bij de apotheektent staat een truck te wachten, en als ze allemaal de traditionele *macaweis* of *guntiino* aanhebben, worden ze in de open laadbak gezet. Bij het starten braakt de truck een bruine rookwolk uit, en als hij wegrijdt grijpt Deqo zich vast aan de zijrand. Het is haar eerste autorit en ze verwondert zich over de harde wind die ze in haar gezicht voelt en die haar haar doet wapperen als in een storm. Wanneer de truck langzamer gaat rijden verdwijnt de wind weer. Deqo knijpt haar ogen tot spleetjes en klemt haar lippen stevig op elkaar tegen het opwaaiende stof.

Terwijl de andere kinderen de liedjes oefenen die ze bij de parade zullen zingen, wordt Deqo's aandacht getrokken door het vluchtelingenkamp achter hen, nu de iglovormige houten *aqals* opeens enkel nog maar stipjes zijn in het landschap. De graanopslagplaats en de diverse klinieken waar voortdurend vluchtelingen omheen drommen kun je hiervandaan niet zien; de ruzies, de verbittering en het verdriet zijn ver weg. De weg naar Hargeisa kronkelt naar beneden door het kale landschap met alleen hier en daar een aloë, een dierenbot of een verdwaaide plastic schoen. Het enige verschil met het kamp is de frisse lucht. Aan de horizon is niets anders te zien dan de blauwe hemel met een gele band die hun de weg wijst, en het

is nauwelijks voorstelbaar dat daar in de verte iets wezenlijks ligt. Deqo verwacht half en half dat de truck over de rand van de wereld zal vallen als hij bij die gele band aankomt, maar in plaats daarvan rijdt hij verder over de slecht geasfalteerde weg tot ze bij de eerste militaire controlepost van de stad zijn.

Kawsar en haar buurvrouwen wurmen zich de tweede tribune op; het stadion is gebouwd voor drieduizend toeschouwers, maar vandaag is het volgestouwd met meer dan tienduizend mensen. Zwaarlijvige vrouwen, onderling druk pratend, dringen zich door het smalle middenpad, gaan op Kawsars tenen staan en gebruiken haar arm als steuntje zonder haar ook maar een blik waardig te keuren. Het is nog koel, maar de temperatuur zal gestaag stijgen tot ze zich voelen als huiden die in de zon te drogen liggen. Kawsars knieën zijn opgezet en nu al verplaatst ze elke paar minuten haar gewicht van de ene voet op de andere.

De jaarlijkse viering van de eenentwintigste oktober is een gebrekkige imitatie van de vroegere feesten op Onafhankelijkheidsdag, denkt Kawsar. Ongeveer zoals een slechte echtgenoot die zijn ongelukkige vrouw herinnert aan de mooie tijd die ze eens hebben gehad, terwijl ze allebei weten dat die nooit terug zal komen. Op 26 juni 1960, toen de Britten waren vertrokken, was iedereen in zijn Eid-kleren naar buiten gekomen en had zich verzameld voor de *khayriyo*, het gemeentehuis, dat tussen de nationale bank en de gevangenis stond. Ze waren door het dolle heen, alsof ze dronken waren. Die nacht raakten er heel wat meisjes zwanger, en als iemand hun vroeg wie de vader van hun kind was, zeiden ze: 'Vraag dat maar aan de vlag.' Kawsar was die avond in het gedrang, toen de Somalische vlag voor het eerst werd gehesen, een lange gouden oorhanger kwijtgeraakt die deel uitmaakte van haar bruidsschat, maar Farah had het niet erg gevonden; hij had gezegd dat het een geschenk was aan de nieuwe natie.

Het feest had zich verplaatst naar het Vrijheidspark en had tot de volgende ochtend geduurd. Eigenlijk was het slaperige stadje getransformeerd tot één groot feestterrein, want de jongeren waren ervan overtuigd dat zij hadden bereikt wat de eerdere generaties niet was gelukt. Later werd altijd half grappend gezegd dat de vrouwen van Hargeisa op die dag voorgoed waren veranderd, dat ze nooit meer waren teruggekeerd naar het rustige, zedige leven dat ze vóór dit vertoon van losbandigheid hadden geleid, dat de smaak van één soort vrijheid hun een onverzadigbare honger naar meer soorten had bezorgd.

Een fladderend gevoel in haar baarmoeder leidt Kawsars aandacht af van het muziekkorps dat vlak bij haar aan het stemmen is. Het is iets wat ze tegenwoordig vaker voelt, alsof er vingernagels langs de binnenkant van haar huid strijken of alsof er diep in haar innerlijke zee een hart klopt. Maryams dochtertje begint al onrustig te worden en trekt in haar pogingen zich uit de draagdoek te wurmen met haar mollige handjes aan haar moeders haar. Maryam geeft haar een vermanende pets op haar dij, maar daar wordt ze alleen maar bozer van. Wat een makkelijke periode was dat, als je kind nog niets anders wilde dan een tijdje rondlopen en zich dan weer in je armen nestelen. Op dit soort dagen had Hodan altijd slapend tegen Kawsars schouder gelegen, in de tijd dat de mensen nog goedgezind genoeg waren om het regime met oprecht enthousiasme te huldigen, omdat de onafhankelijkheid alles een betoverende glans had gegeven: onze eerste Somalische schoolboeken, onze eerste luchtvaartmaatschappij, alles was een wonder. Het was de ster die alle ellende had veroorzaakt: die vijfpuntige ster op de vlag, waarbij elke punt voor een deel van het Somalische vaderland stond, had het rampzalige verlangen gevoed om grondgebied terug te winnen dat lang geleden verloren was gegaan en had daarmee het land in een oorlog gestort met Kenia en later met Ethiopië.



De laatste nederlaag had alles veranderd. Na 1979 was het geschut omgedraaid: het wees niet langer naar buiten maar werd op de Somaliërs zelf gericht, en de razernij van verneederde mannen was als een storm over de Haud-woestijn teruggeblazen.

Filsan heeft een hekel aan de plompheid van Hargeisa. In Mogadishu rijzen de oogverblindend witte gebouwen hoog op, maar hier blijft alles laag bij de grond en duikt onderdanig in elkaar; de goedkope, lage leemstenen huisjes worden vaak niet eens geschilderd, zodat het lijkt of de stad wordt bewoond door reuzentermieten die hun woningen met slijk en spuug in elkaar flansen. In Mogadishu zijn de oudste huizen gebouwd van koraal en ze hebben fijn houten latwerk en gewelfde plafonds waar mensen zich vol bewondering over verbazen. In de binnenstad, waar de steegjes soms maar één man breed zijn, kun je ronddwalen als in een droom zonder te weten wat er na de volgende bocht zal opduiken: een man met ontbloot bovenlijf en een zilverkleurige zwaardvis over zijn magere zwarte rug, een troep kinderen die teksten uit de Koran oplezen van hun met hout omrande leien of een meisje dat een witte koe met liervormige hoorns melkt. Er hangt een geheimzinnige bekoring, en elke keer dat je een hoek om slaat ga je terug of vooruit in de tijd. Het past bij de stad dat hij aan een oceaan ligt, zodat zijn ziel kan ademen en niet wordt ingesloten door bergen als een djinn in een fles.

Naast haar staat het muziekkorps van de Guddi, oude mannen met indigoblauwe jasjes en witte petten, die hun oude instrumenten stemmen. Wat ze aan talent missen, compenseren ze met hun verlangen te behagen; ze zullen schetteren en bonken tot ze het commando krijgen op te houden. De musici van Hargeisa zijn amateurs die het in Mogadishu niet hebben gemaakt en hun vak daarom hier beoefenen, in het enige theater of op bruiloften die overdag in de lage huisjes

worden gevierd. Alleen in een echte stad kan het leven een bron van nieuwe ritmes zijn. Het tikken van de klok op het stadhuis, het geschraap van een graafmachine, het fluitje van de verkeerspolitie, die geluiden heb je allemaal nodig om nieuwe, opwindende muziek te doen ontkiemen en tot bloei te brengen.

De buitenlandse hoogwaardigheidsbekleders stappen op het geplande tijdstip uit de colonne auto's en Filsan herkent een paar mensen van foto's die in de *Ster van Oktober* hebben gestaan, de nationale krant. Voorop loopt de economisch attaché van de Verenigde Staten, daarachter de Egyptische ambassadeur en een man met een wijdvallend wit gewaad en een kaffiya. Een stuk of tien andere hoge functionarissen stellen zich op in een rij langs het blauw met witte podium om op de generaal te wachten.

Zijn aankomst wordt met getoeter aangekondigd. Een soldaat rolt onbeholpen een versleten rode loper uit van het toegangshek tot het podium, en dan stapt generaal Haaruun uit een zwarte Mercedes. Als hij omringd door zijn lijfwachten naar zijn zitplaats loopt, is het alsof er een elektrische schok over de tribunes gaat; de sfeer is gespannen en elk geluid wordt uitvergroot door de abrupte, scherpe stilte. Filsan draait zich snel om, omdat ze de situatie achter zich in de gaten wil houden: de toeschouwers schreeuwen niet en gooien niet met voorwerpen maar kijken strak naar de lange, magere man in zijn legeruniform. Ze buigen zich naar voren, alsof ze als een lawine van lichamen over haar heen zullen vallen en het stadion zullen bedelven.